

Góralski, Wojciech

Źródła poznania prawa partykularnego diecezji płockiej

Studia Płockie 8, 43-59

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wojciech Góralski

ŹRÓDŁA POZNANIA PRAWA PARTYKULARNEGO DIECEZJI PŁOCKIEJ

Treść: Wstęp. 1. Zbiory prawa synodalnego do 1733 r. 2. Ustawodawstwo diecezjalne w latach 1733—1906. 3. Źródła poznania prawa diecezjalnego od 1906 r. 4. Wnioski i postulaty.

WSTĘP

Ważny czynnik kształtujący nie tylko struktury prawne, lecz także dziedzinę duszpasterską, a więc i życie religijne — poza normami prawa powszechnego — stanowi od dawna ustawodawstwo partykularne (miejscowe), obowiązujące w Kościołach lokalnych.¹ Źródłem jego istnienia jest zarówno Stolica Apostolska, kiedy wydaje przepisy dla danej diecezji, jak i biskupi ordynariusze będący ustawodawcami diecezjalnymi tak na synodzie, jak i poza nim. Zasada o wspomnianej władzy prawodawczej biskupów diecezjalnych, wynikająca z samej istoty urzędu rządcy diecezji,² znalazła swój wyraz w „Corpus Iuris Canonici”,³ w uchwałach Soboru Trydenckiego,⁴ a następnie w Kodeksie Prawa Kanonicznego.⁵ Ostatnio zaś nawiązał do niej Sobór Watykański II⁶ oraz niektóre dokumenty posoborowe.⁷

Chcąc poznać treść odnośnych norm prawa partykularnego należy pytać o źródła jego poznania, są nimi zbiory i wszelkie dokumenty pisane zawierające w mniejszej lub większej mierze zebrane przepisy prawne. Zorientowanie się w źródłach poznania prawa partykularnego poszczególnych diecezji i ich

¹ Na temat samego pojęcia „Kościoła lokalny” zob. J. Glemp, Problem identyfikacji Kościoła lokalnego i partykularnego, „Prawo Kanoniczne” 21 (1978) nr 3—4, s. 23—39.

² Por. kan. 329 § 1 K.P.K.

³ c. 2, C. IX, q. 3; c. 2, X, I, 23.

⁴ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 18 de ref.; Sess. XXV, c. 10 de ref.; Sess. VI, c. 3 de ref.; Sess. XIII, c. 4 de ref.; Zob. J. Sägmüller, Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts, t. 1, Freiburg im. Br. 1926, s. 169—172.

⁵ Kanony: 335 § 1 i 362 K.P.K.

⁶ „Lumen gentium”, n. 27; Zob. także „Christus Dominus”, n. 36; „Ad gentes divinitus”, n. 22.

⁷ Zob. m.in. Instrukcja Kongregacji Biskupów na temat pasterskiej posługi biskupów z 22.II.1973 r. W: Posoborowe prawodawstwo kościelne (dokumenty prawno-liturgiczne). Zebrał i przetłumaczył ks. Edward Sztafrowski, t. 6, z. 1, s. 229, n. 162; Schemat fundamentalnego prawa Kościoła (textus emendatus). W: Posoborowe prawodawstwo kościelne..., t. 4, z. 3, kan. 81 § 2, s. 74; Zob. T. Pawluk, Adnotationes quaedam de legislatione particulari in Ecclesia, „Apollinaris” 51 (1978) nr 1—2, s. 114—127.

możliwie dokładne zarejestrowanie, stanowi niejako niezbędny punkt wyjścia do badań szczegółowych nad wymienionym rodzajem ustawodawstwa. Znajomość zaś jego zawartości, ujawniona rezultatem takich właśnie badań, jest z kolei konieczna dla poznania poszczególnych diecezjalnych instytucji prawnych oraz elementów struktury prawnej diecezji w ich rozwoju. Tym samym więc bliższe zetknięcie się z treścią tych norm prawnych umożliwi dostrzeżenie pewnej, interesującej nie tylko historyka prawa, specyfiki Kościołów partykularnych, odzwierciedlonej w ich własnym prawodawstwie.⁸ Badania zatem nad wskazaniem podstawowych źródeł poznania prawa partykularnego danej diecezji należy chyba uznać za rzecz celową i pożyteczną.

Zajmując się w niniejszej pracy źródłami poznania partykularnego ustawodawstwa diecezji płockiej, erygowanej w 1075 r.,⁹ mamy na uwadze przede wszystkim prawo pochodzące od ustawodawców diecezjalnych, wydawane tak na synodach diecezjalnych, jak i w ramach ich ustawodawczej działalności pozasynodalnej. Trzeba bowiem stwierdzić, że normy wydane dla diecezji przez Stolicę Apostolską należą w tym przypadku do sporadycznych. W zasięgu badań nie mieści się partykularne prawo zwyczajowe, nie uwzględnia się również źródeł poznania przepisów wyłącznie liturgicznych ani tzw. prawa statutowego, pochodzącego od osób prawnych kolegialnych (kapituł, stowarzyszeń religijnych itp.).

W historii źródeł prawa diecezjalnego zarysowują się dość wyraźnie trzy okresy. Pierwszy z nich — to okres od powstania diecezji aż do ostatniego synodu diecezjalnego (1733 r.) odbytego w okresie przedrozbiorowym. Zaznacza się tutaj przede wszystkim działalność synodalna wielu rządców diecezji. Cezurę ad quem następnej epoki wyznacza r. 1906, kiedy to — w zmienionych nieco warunkach politycznych i wyznaniowych — dokonano zbioru obowiązującego prawa diecezjalnego¹⁰ a także powołano do życia urzędowy organ diecezjalny „Miesięcznik Pasterski Płocki”. Tym samym więc można tu mówić o zapoczątkowaniu nowego okresu.

1. ZBIORY PRAWA SYNODALNEGO 1733 r.

W ustawodawstwie partykularnym diecezji płockiej, podobnie zresztą jak innych ówczesnych diecezji polskich, do okresu rozbiorów dominowało prawo synodalne. W świetle rezultatów dotychczasowych badań można stwierdzić odprawienie — do r. 1733 — trzydziestu dziewięciu płockich synodów diecezjalnych.¹¹ Odbyły się one w następujących latach: 1216, 1398, 1400, ok. 1418, 1444,

⁸ Por. R. Sobański, A. Drozd, Źródła poznania katowickiego prawa diecezjalnego, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 7 (1974) 25.

⁹ Na temat erekcji diecezji zob. B. Kumor, Początki i granice diecezji płockiej, „Miesięcznik Pasterski Płocki” (odtąd: MPP) 56/1971/138—144; A. Vetulani, Zabiegi papieża XI wieku o nowy kształt Kościoła, „Studia Płockie” 3 (1975) 21—34; Z. Sułowski, Początki organizacji kościelnej na Mazowszu, „Studia Płockie” 3 (1975) 35—43; T. Żebrowski, Początki diecezji płockiej, MPP 60/1975/132—160.

¹⁰ *Leges dioeceseanae Anno Domini 1906 latae*, Płock 1906.

¹¹ Zob. B. Ulanowski, O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego w Polsce, Kraków 1887, s. 3—5; W. Abraham, Z dziejów ustawodawstwa synodalnego diecezji płockiej. W: Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera, t. 1, Lwów 1925, s. 1; S. Chodyński, Płockie biskupstwo. W: Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego,

1458, 1460, 1473, 1485, 1488/89, 1491, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1506, 1508, 1509, 1510, 1514 (dwukrotnie), 1529, 1539, 1551, 1557, 1565, 1577, 1579/85, 1586, 1589, 1593, 1603, 1612, 1632, 1634, 1643, 1698, 1733. W latach 1586, 1589 i 1593 odbyły się po dwa synody częstkowe.¹²

Mówiąc o źródłach poznania prawa synodalnego należy od razu zaznaczyć, iż uchwały wielu z wymienionych wyżej synodów nie zachowały się i trudno nawet ustalić, kiedy zaginęły odnośne źródła rękopiśmienne, w których niewątpliwie zarejestrowano podjęte normy. Wypada także wspomnieć, że uchwały synodalne sensu stricto, a więc statuty — te bowiem zawierały właściwą treść ustawodawczą — były owocem tylko niektórych synodów, a mianowicie odbytych w latach: 1398, 1501, 1510, 1589, 1593, 1603, 1632, 1643, 1698, 1733. Szereg synodów podejmowało uchwały o charakterze wyłącznie administracyjnym.¹³

Pierwszym ze znanych pomników ustawodawstwa synodalnego diecezji płockiej jest kodyfikacja prawa diecezjalnego zainicjowana przez wybitnego rządcę diecezji, w pełni przygotowanego do tego rodzaju pracy kanonistę, biskupa — reformatora Jakuba z Korzkwi Syrokomlę. Jej ogłoszenie przezeń — poza synodem — nastąpiło w Płocku 26.II.1423 r.¹⁴ Według ustaleń B. Ulanowskiego,¹⁵ S. Zachorowskiego,¹⁶ a ostatnio J. Sawickiego,¹⁷ prezentujących zresztą nieco odmienne wyniki badań, można z całą pewnością przyjąć — tu wszyscy wymienieni autorzy są zgodni, a przy tym podają przekonującą argumentację, potwierdzoną przekazami źródłowymi — iż tekst kodyfikacji objął w swojej pierwszej części, liczącej 38 artykułów, przynajmniej 9 artykułów¹⁸

t. 19, Warszawa 1893, s. 620—622; A. Kakowski, Synody Kościoła katolickiego w Polsce. W: Podręczna Encyklopedia Kościelna, t. 37—38, Warszawa 1913, s. 323; S. Kutrzeba, Historia źródeł dawnego prawa polskiego, t. 2, Lwów—Warszawa—Kraków 1926, s. 129 i 132; Brevis conspectus hucusque celebratarum synodorum Dioecesis Plocensis. W: Constitutiones XL — mae Synodi Dioecesanae Plocensis Anno MCMXXVII diebus nempe 20, 21, 22 Aprilis ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Antonio Iuliano Nowowiejski, Episcopo Plocensi in basilica cathedrali celebratae, Plociae 1927, s. I—VIII; J. Sawicki, Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 6, Warszawa 1952; T. Żebrowski, Zarys dziejów diecezji płockiej, Płock 1976, s. 77—79; W. Góralski, Ustawodawstwo synodalne diecezji płockiej — stan badań oraz postulaty badawcze, „Studia Płockie” 7 (1979) 175—177.

¹² J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 177.

¹³ Tamże.

¹⁴ Przed kodyfikacją Jakuba z Korzkwi istniał z pewnością stwierdzony w początkach XV w. — dziś nieznaną — zwód zawierający statuty synodalne płockie. Zob. B. Ulanowski, Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis (1422—1533). W: Monum. M. Ae. Hist., t. 18, cz. 1, Cracoviae 1908, s. 25; Tenże, Liber formularum ad ius canonicum spectantium, ex actis Jacobi de Kurdwanow episcopi Plocensis maxima parte dempromptarum. W: Archiwum Komisji Prawniczej, t. 1, Kraków 1895, formuła nr 21, s. 27—28; S. Zachorowski, Jakób biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396—1425, Kraków 1915, s. 88—90; J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 38—40 i 51.

¹⁵ B. Ulanowski, O pracach przygotowawczych..., s. 43.

¹⁶ S. Zachorowski, Jakób biskup płocki..., s. 11—12 oraz 45—47; Tenże, Studia z historii prawa kościelnego i polskiego, Kraków 1917, s. 128.

¹⁷ J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 32—52.

¹⁸ Tak sądzi J. Sawicki, tamże, s. 48.

będących statutami uprzednich synodów diecezjalnych, synodu Jakuba z Korzkwi z 1398 r. oraz fragmentami statutów z innych jeszcze synodów Jakuba. Zostały one zaczerpnięte częściowo z dawniejszych statutów synodalnych oraz z innych norm prawa diecezjalnego. Chodzi tu o następujące artykuły: 1 (ust. 1 i 3), 2, 17, 20, 21, 34, 35, 36, 38.¹⁹ Nie wiadomo jednak, czy statuty synodalne z 1398 r. nie zostały w całości włączone do kodyfikacji z 1423 r. Przyjmując nawet tylko przejęcie przez nią fragmentu całości statutów synodalnych, można powiedzieć, że kodyfikacja ta, dwukrotnie wydana drukiem — przez B. Ulanowskiego w 1887 r.²⁰ oraz przez J. Sawickiego w 1952 r.²¹ — może być traktowana jako pierwszy ze znanych zbiorów ustaw synodalnych.

Oprócz 9 artykułów zaczerpniętych z ustawodawstwa synodalnego, na część pierwszą kolekcji Jakuba z Korzkwi z 1423 r. składają się fragmenty — ujęte w 11 artykułów — rozporządzeń biskupich wydanych poza synodem, najprawdopodobniej podczas posiedzeń generalnych kapituły plockiej, za radą i zgodą teŕże kapituły, a także statuty kapitulne pochodzące od biskupa Jakuba. Cały ten materiał został usystematyzowany według układu Dekretalów Grzegorza IX. Na część drugą kodyfikacji (art. 39—43) składa się krótki zwód pięciu rozporządzeń wymienionego biskupa, wydanych podczas posiedzeń generalnych kapituły po r. 1420.²²

Należy wspomnieć, że kodyfikacja z 1423 r. odegrała poważną i niejako wiodącą rolę, gdy chodzi o wpływ na późniejsze ustawodawstwo diecezjalne aż do końca XVI w. tj. do czasów biskupa Piotra Dunin-Wolskiego oraz biskupa Wojciecha Baranowskiego.²³ Toteŕw w badaniach nad wieloma instytucjami i strukturami diecezjalnymi winna stanowić zasadniczy punkt wyjścia.

Ważnym źródłem poznania prawa diecezjalnego w szczególności w zakresie procesu, pozostaje tzw. formularz plocki pochodzący z czasów Jakuba z Korzkwi. Zawiera on 164 formuły, których spis rubryk i tekst najważniejszych wydał B. Ulanowski.²⁴ Zbiór został sporządzony najprawdopodobniej przez jakiegoś notariusza — z pewnością plockiego — z myślą o użytku praktycznym w redagowaniu aktów prawnych. W większości obejmuje on dokumenty wydane przez biskupa Jakuba z Korzkwi, dające obraz nie tyle jego działalności ustawodawczej, ile raczej administracyjnej. Znalazły się w tej kolekcji formuły pozwów, upomnień, wyroków, pism apelacyjnych, aktów z dziedziny gospodarczo-skarbowej i administracji diecezji.²⁵

Kolejnym zachowanym pomnikiem prawa jest tekst synodu biskupa Wincentego Przerębskiego, odbytego w Płocku w 1501 r. Odnalezienie tekstu i wydanie go — w 1925 r. — nauka zawdzięcza W. Abrahamowi.²⁶ Tekst synodu został opublikowany na podstawie wpisu rękopiśmiennego dokonanego w początkach XVI w. do inkunabułu zawierającego statuty wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby, naleŕącego do Biblioteki Baworowskich. Statuty noszą tytuł „Sta-

¹⁹ Zob. tamŕże, s. 48; Tekst tych artykułów zob. tamŕże, s. 181—265 (passim).

²⁰ B. Ulanowski, *O pracach przygotowawczych...*, s. 42—84.

²¹ J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 6, s. 181—265.

²² Tamŕże, s. 48—51; Por. S. Zachorowski, *Jakób biskup plocki...*, s. 11—13.

²³ J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 6, s. 177.

²⁴ B. Ulanowski, *Liber formularum...* (j.w.).

²⁵ S. Zachorowski, *Jakób biskup plocki...*, s. 82—92.

²⁶ W. Abraham, *Z dziejów ustawodawstwa...*, s. 1—11; Zob. także J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 6, s. 72—74.

tutum novum sinodale 1501" i zawierają 7 krótkich nie liczbowanych ani rubrykowanych artykułów.

Uchwały synodu biskupa Erazma Ciołka, odbytego w 1506 r. w Płocku, ujęte w 7 artykułach numerowanych i rubrykowanych, nie mają wprawdzie charakteru statutów — dotyczą wyłącznie spraw administracyjnych i liturgicznych — jednak trzeba wspomnieć, że zachowały się one w całości,²⁷ zostały opublikowane w 1891 r. przez B. Ulanowskiego wraz z fragmentami akt kapituły płockiej z lat 1438—1525.²⁸ Wypada o tym nadmienić tym bardziej, że przynajmniej jeden z artykułów, jakkolwiek o charakterze liturgicznym — „De celebratione festorum sanctorum Erasmi et Joannis Eleemosinarii etc.” — może uchodzić za statut sensu stricto.²⁹

Kolejne źródło poznania prawa synodalnego stanowi zachowany fragment — w formie trzech artykułów³⁰ — uchwał synodu Andrzeja Krzyckiego, odbytego w Płocku w 1529 r. Zostały one opublikowane przez B. Ulanowskiego w ramach wspomnianej wyżej edycji fragmentów akt kapituły płockiej.³¹

Zachował się następnie protokół synodu odprawionego w Płocku w 1557 r. przez Andrzeja Noskowskiego.³² Wyniki obrad tego synodu zostały ujęte w protokóle w pięć uchwał z osobnymi inskrypcjami i nie mają charakteru statutów sensu stricto, dotyczą bowiem spraw administracyjnych. Protokół synodu został ogłoszony drukiem przez B. Ulanowskiego wraz z fragmentami akt kapituły, o których wyżej mówiono.³³

Acta synodu cząstkowego płockiego, odbytego przez Piotra Dunin-Wolskiego dla archidiaconatów płockiego i dobrzyńskiego w 1586 r., obejmujące 10 obszernych uchwał w sprawach administracyjnych, zachowały się w „episcopaliach” wymienionego biskupa.³⁴ Edycji doczekały się dopiero w 1952 r. a pochodzi ona od J. Sawickiego.³⁵ Uchwały synodalne zmierzały do wykonania postanowień Soboru Trydenckiego w różnych dziedzinach życia kościelnego.

Również kolejny synod cząstkowy płocki — dla archidiaconatu płockiego i dobrzyńskiego oraz pułtusi dla archidiaconatu pułtuskiego, odprawiony przez Dunin-Wolskiego w 1589 r., został opublikowany przez J. Sawickiego³⁶ na podstawie „acta episcopalia”,³⁷ dokąd w swoim czasie został inserowany. Na synodzie tym promulgowano rozporządzenia biskupie z tego samego roku,

²⁷ Archiwum Diecezji Płockiej (odtąd: ADP), Acta Cap. Ploc. II, k. 9 v.

²⁸ B. Ulanowski, Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438—1523; 1438—1525). W: Archiwum Komisji Historycznej, t. 6, Kraków 1891, s. 128—130, n. 532; Sam protokół synodu przedrukował następnie J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 78.

²⁹ Wprowadza on święto św. Erazma, biskupa i męczennika „sub ritu duplici” w dniu 3 czerwca i zobowiązuje do jego obchodu kler i wiernych. Natomiast święto św. Jana Jałmużnika poleca obchodzić — tylko przez lud — w dniu 14 listopada. Zob. B. Ulanowski, Acta capitulorum..., s. 128, n. 532.

³⁰ ADP, Acta Cap. Ploc. IV, k. 67 v—68.

³¹ B. Ulanowski, Acta capitulorum..., s. 161—162, n. 79; Zob. także J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 89—92.

³² ADP, Acta Cap. Ploc. VI, k. 91 v—92.

³³ B. Ulanowski, Acta capitulorum..., s. 234—237, n. 252; Zob. również J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 95—97.

³⁴ ADP, Acta Episcop. 142, s. 289—298.

³⁵ J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 266—275; Zob. także tamże, s. 105—108.

³⁶ Tamże, s. 276—290; Zob. również tamże, s. 108—126.

³⁷ ADP, Acta Episcop. 142, s. 996—1008.

złożone z 74 nie numerowanych i nie rubrykowanych artykułów. Stanowią one jakby dopełnienie i uzupełnienie uchwał z poprzedniego synodu tego samego biskupa będąc próbą dalszego wprowadzania w życie na terenie diecezji dekretów Soboru Trydenckiego, zwłaszcza jego reformy małżeńskiej.

Dalszy rozwój ustawodawstwa synodalnego przypadł na okres rządów diecezją wybitnego biskupa — reformatora Wojciecha Baranowskiego. Pierwszy z jego synodów — częściowy — odbył się w Płocku w 1593 r. a następnie w Pułtusku — w tymże roku — i był poświęcony ciągle wówczas aktualnej sprawie recepcji uchwał trydenckich. Protokół synodu częściowego płockiego zawiera jedynie opis zewnętrznego przebiegu posiedzenia i załatwianych tu czynności administracyjnych.³⁸ Właściwe natomiast uchwały synodalne, posiadające moc ogólnodiecezjalną, otrzymały ostateczną postać dopiero po synodzie częściowym w Pułtusku, po odbyciu którego zostały wpisane do akt biskupich.³⁹ Zasadniczy ich element stanowią obszerne statuty synodalne zamknięte w sześciu rozdziałach będących szczegółowym nawiązaniem do dyspozycji biskupich. Rozdział IV składa się z dziewięciu rubrykowanych artykułów, dotyczących dziedziny sakramentów św.

Statuty z 1593 r. zostały ogłoszone drukiem i to nawet trzykrotnie: w roku odbycia synodu, w Krakowie, jeszcze przed zatwierdzeniem uchwał przez Stolicę Apostolską,⁴⁰ następnie w 1597 r., również w Krakowie,⁴¹ wreszcie w 1952 r. przez J. Sawickiego.⁴²

Również drugi synod biskupa Baranowskiego, odbyty w Płocku w 1603 r., będący dopełnieniem uchwał poprzedniego synodu, był poświęcony dalszemu wprowadzaniu w życie diecezji postanowień Soboru Trydenckiego. Statuty tego synodu, zawarte w czterech rubrykowanych rozdziałach, zostały wspólnie ogłoszone drukiem: w Krakowie w 1604 r.⁴³ J. Sawicki zaś, w oparciu o egzemplarz — unikat Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego opublikował ostatnio ten synod w formie przedruku.⁴⁴

Kolejnym synodem, którego wyniki obrad są znane, jest synod biskupa Stanisława Łubieńskiego z 1632 r., odprawiony w Płocku. Obszerne jego akta, wydane drukiem w Warszawie w tym samym roku,⁴⁵ promulgowane osobnym

³⁸ ADP, Acta Episcop. 27, s. 434—436; J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 295—296.

³⁹ ADP, Acta Episcop. 27, s. 460—528; J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 297—355.

⁴⁰ Synodus Dioecesis Plocensis anno MDXCIII celebrata, praesidente Reverendissimo D. Alberto Baranowski D.G. Episcopo Plocensi, Cracoviae, Typis Andreae Petricouij, Anno Dni MDXCIII (1593), in 4—o.

⁴¹ Synodus Dioecesis Plocensis anno MDXCIII (1593) celebrata. Praesidente Reverendissimo D. Alberto Baranowski D.G. Episcopo Plocensi, Cracoviae, Typis Andreae Petricouij, Anno Domini MDXCVII (1597), in 4—o.

⁴² J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 295—355; Zob. również tamże, s. 127—139; Jako podstawa wydania autorowi posłużyły acta episcopalia oraz egzemplarz edycji Zygmunta Czarnieckiego, będący następnie własnością Biblioteki Baworowskich we Lwowie a potem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zob. tamże, s. 136.

⁴³ Synodus Dioecesis Plocensis II a Rmo D. Alberto Baranowski Episcopo Plocensi habita Anno Domini MDCIII, mense Septembri, per S. Sedem Apostolicam approbata, Cracoviae, In Officina Andreae Petricouij Anno Domini 1604, in 4—o.

J. Sawicki, Concilia Poloniae..., t. 6, s. 356—361; Zob. również tamże, s. 139—143.

⁴⁵ Synodus Dioecesis Plocensis ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Sta-

dekretom publikacyjnym biskupa, zawierają 18 nie numerowanych lecz rubrykowanych artykułów.⁴⁶ Przedmiotem statutów były sprawy bieżące, świeżo powstałe, poza tym załatwiały one pilne sprawy natury administracyjnej. Istotnym postanowieniem synodu było wprowadzenie zbioru prymasa Jana Wężyka oraz recepcja w całości „Pastoralnej” Bernarda Maciejowskiego.

Synod biskupa księcia Karola Ferdynanda Wazy z 1643 r., odbyty w Płocku, zawarł swoje uchwały w statutach składających się z 37 nie numerowanych, lecz zaopatrzonych w rubryki artykułów. Obszerne statuty synodu, powołujące się często na prawo powszechne, uchwały trydenckie, bulle papieskie oraz postanowienia synodów prowincjonalnych, zostały wydane drukiem w Nysie w 1652 r., a więc w dziewięć lat po odbyciu samego zgromadzenia.⁴⁷

Nie znane dotychczasowym badaczom⁴⁸ uchwały synodu pułtuskiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego z 1698 r. zostały niedawno odnalezione w ich obszernym fragmencie (10 rozdziałów) przez T. Żebrowskiego w Archiwum Diecezjalnym w Płocku.⁴⁹ Dotyczą one w głównej mierze szafowania sakramentów św. Ostatnio zaś tenże T. Żebrowski rewindykował dla wymienionego Archiwum rękopis zawierający całość statutów tego synodu.⁵⁰

Ostatni synod diecezjalny z okresu Polski przedrozbiorowej, odbyty w 1733 r. w Pułtuskach przez Andrzeja Stanisława Załuskiego, został wydany drukiem w dwa lata później w Warszawie.⁵¹ Na jego uchwały złożyły się statuty ujęte w 47 numerowanych i rubrykowanych artykułach, dotyczących obrony wiary, dziedziny sakramentów św., nauczania wiernych, seminariów du-

nislao Łubieński, *Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopo Plocensi, in sua ecclesia cathedrali, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Secundo, tribus diebus ultimis Aprilis cum universo Dioecesis eiusdem Clero celebrata, Varsaviae, In Officina Joannis Rossowski, S.R.M. Typographi. Anno Domini 1632, in 4—o.*

⁴⁶ Zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 6, s. 147—153.

⁴⁷ *Constitutiones et decreta in Dioecesana Synodo Plocensi quam pro Serenissimo Principe ac Reverendissimo Dno Domino Carolo Ferdinando Dei gratia Principe Poloniae et Sueciae, Episcopo Plocensi... in ecclesia cathedrali Plocensi habuit Anno Domini MDCXLIII, die vigesima secunda mensis Septembris et duabus sequentibus condita b.m. i r. w., in 4—o.*

⁴⁸ Zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 6, s. 168.

⁴⁹ ADP, Akta synodu diecezji płockiej z 1698 r., bez sygn.; Zob. W. Gapiński, *Odnalezione statuty synodu diecezji płockiej z 1698 r. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1968 (mps); W dodatku do pracy autor podaje tekst odnalezonego rękopisu, s. (1) — (22); Zob. także tenże, *Synod diecezji płockiej z 1698 r., „Studia Płockie” 6 (1978) 155—166.*

⁵⁰ ADP, Statuty synodalne biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego z 1698 r., bez sygn.

⁵¹ *Constitutiones et decreta Synodi Dioecesanæ Plocensis sub Illustrissimo Excellentissimo Reverendissimo Domino D. Andreae Stanislao Kostka in Załuskie Załuski, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopo Plocensi, Pultoviae, Anno Domini MDCCXXXIII, die 4 Augusti celebratae, Varsaviae, Typis Collegii Regii Societatis Jesu, Anno D. 1735, in 4—o; Zob. także J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 6, s. 169—176; W. J. Surmacz, *Działalność ustawodawcza Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego jako biskupa płockiego (1724—1735)*, Warszawa 1950 (mps); Tenże, *Ostatni synod płocki w Polsce przedrozbiorowej*, „*Studia Płockie*” 4 (1976) 145—184; Tenże, *Andrzej Stanisław Załuski biskup płocki jako ustawodawca (1723—1735)*, „*Prawo Kanoniczne*” 9 (1966) nr 2—4, s. 199—224.*

chownych, obowiązków i życia kleru, miejsc świętych, spraw majątkowych oraz spraw sądowych.

2. USTAWODAWSTWO DIECEZJALNE W LATACH 1733—1906

W okresie od 1733 r. aż do 1906 r., w diecezji płockiej nie podjęto żadnej próby odbycia synodu. Nie doszło również w tym okresie do formalnej kodyfikacji prawa diecezjalnego, nie sprzyjały bowiem temu warunki, w jakich znalazł się Kościół w Polsce, szczególnie po rozbiorach; diecezja płocka została włączona do zaboru pruskiego.⁵² Również w okresie Księstwa Warszawskiego a następnie Królestwa Polskiego sytuacja pod tym względem nie uległa zmianie. Cisk narodowy i polityczny, surowe przepisy dotyczące działalności hierarchii kościelnej, stały się powodem znacznego osłabienia działalności legislacyjnej biskupów.

Zbiór więc prawa synodalnego z 1733 r. pozostawał ciągle formalnie obowiązujący. Zazaczył on zresztą swój wpływ na treść przedsięwzięć ustawodawczych w omawianym okresie: zarówno w XVIII, jak i XIX stuleciu.

Działalność ustawodawczą przejawiał przede wszystkim biskup Michał Jerzy Poniąkowski (1773—1785).⁵³ Wydał on szereg zarządzeń, edyktów i instrukcji, które nawiązują do synodu Andrzeja Stanisława Załuskiego z 1733 r., bardzo często cytując jego statuty.⁵⁴ Wpływ tych ostatnich na ustawodawstwo Poniańskiego widać szczególnie w następujących dziedzinach: sakramenty św., życie i obowiązki duchownych, sprawy kancelaryjne, sprawy gospodarcze, niewłaściwe zwyczaje.⁵⁵ Owocem dość bogatej działalności legislacyjnej i administracyjnej Poniańskiego stał się zbiór podjętych przezeń aktów prawnych przygotowany i wydany w Warszawie przez W. Wargawskiego, kanonika płockiego, w czterech tomach (w ósemce), w 1785 r., gdy biskup został posunięty na stolicę gnieźnieńską. Zbiór ten nosi tytuł: „Rozrządzenia i pisma paster-

⁵² Szerzej na temat stanu diecezji płockiej w okresie rozbiorów zob. J. Skarbek, Diecezja płocka w latach 1795—1831, „Studia Płockie” 3 (1975) 247—287; J. Ziółtek, Diecezja płocka w latach 1832—1863, „Studia Płockie” 3 (1975) 289—322; S. Gajewski, Diecezja płocka w latach 1864—1914, „Studia Płockie” 3 (1975) 323—332.

⁵³ Szerzej na temat działalności kościelnej biskupa M. J. Poniańskiego w diecezji płockiej zob. M. Grzybowski, Kościelna działalność Michała Jerzego Poniańskiego biskupa płockiego 1773—1785, Warszawa 1977 (mps); Zob. także tenże, Reforma studiów seminaryjnych w diecezji płockiej bpa Michała Jerzego Poniańskiego (1773—1785), „Studia Płockie” 1 (1973) 175—193; Tenże, Pochodzenie, młodość i początki kariery Michała Jerzego Poniańskiego, „Studia Płockie” 2 (1974) 226—241; Tenże, Formacja intelektualna i moralna duchowieństwa diecezji płockiej w czasach rządów bpa M. J. Poniańskiego (1773—1785), „Studia Płockie” 4 (1976) 77—100; Tenże, Życie religijno-moralne w diecezji płockiej w czasach rządów bpa M. J. Poniańskiego (1773—1785), „Studia Płockie” 4 (1976) 101—144; Tenże, Stosunek Michała Jerzego Poniańskiego biskupa płockiego do kleru katedralnego i kolegiackiego, „Studia Płockie” 6 (1978) 93—123.

⁵⁴ W „Rozrządzeniach” Poniańskiego spotyka się 31 wyraźnych cytatów pochodzących z synodu Załuskiego. Zob. W. J. Surmacz, Działalność ustawodawcza..., s. 133; Również często w zbiorze tym porusza się wiele spraw, które stanowiły przedmiot synodu Załuskiego, jakkolwiek brak wyraźnych odniesień do tego synodu.

⁵⁵ Tamże, s. 133—141.

skie za rządów J. O. księcia Imci Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego etc. etc. do diecezji płockiej wydane dla wygody tejże diecezji zebrane i do druku podane".⁵⁶ Materiał zawarty w kolekcji został ułożony w porządku chronologicznym: t. 1 obejmuje lata 1773—1775, t. 2: 1776—1777, t. 3: 1778—1779, t. 4: 1780—1785. Znalazły się tutaj najważniejsze zarządzenia biskupa odnoszące się do różnych dziedzin życia kościelnego: zarządzenia duszpasterskie biskupa oraz konsystorzy, tabele i statystyki obrazujące stan diecezji, przepisy dotyczące wizytacji, sposobu prowadzenia ksiąg metrykalnych, sprawowania i przyjmowania sakramentów św., obowiązków kleru diecezjalnego, prowadzenia kancelarii, spraw gospodarczych, potępienia niewłaściwych zwyczajów. Zbiór nie jest jednak kodyfikacją sensu stricto prawa diecezjalnego, należy go traktować jako prywatny zbiór prawa pochodzącego wyłącznie od biskupa Poniatowskiego, co najwyżej można powiedzieć, że stanowi on kodyfikację ustaw jedynie wymienionego biskupa. Upoważnia do takiego stwierdzenia okoliczność, iż wszelkie zmiany i nowelizacje poszczególnych aktów prawnych, jakie zaszły od czasu ich wydania aż do momentu oddania do druku „Rozrządzeń” zostały w tymże zbiorze uwzględnione.⁵⁷

W drugiej połowie XIX w., gdy nadal niemożliwe było zwołanie synodu, władza diecezjalna ogłaszała swoje zarządzenia w tzw. rozporządzeniach, okólnikach i cyrkularzach przy czym znaczną ilość aktów prawnych wydali biskupi: Kacper Borowski (1883—1885) i Michał Nowodworski (1889—1896). Nawiazywano w nich zarówno do ustawodawstwa Poniatowskiego, jak i Żałuskiego, co wskazuje, że nawet w tym okresie wpływy te pozostawały aktualne.⁵⁸

Wspomniane rozporządzenia, okólniki i cyrkularze rządców diecezji kierowane były drogą tzw. kurendy do dziekanów, ci zaś mieli obowiązek zapoznawania z nimi rządców parafii, którzy z kolei byli obowiązani sporządzać kopie biskupich aktów prawnych przeznaczone dla własnych archiwów parafialnych. Mimo jednak nakazów i przypomnień biskupów polecających staranne przechowywanie w tych archiwach rozporządzeń władzy diecezjalnej sprawa ta często nie znajdowała zrozumienia. Wielu jednak rządców parafii wykazywało tu właściwą troskę gromadząc odnośne skopiowane dokumenty w zwarte fascykuły lub oprawne niekiedy księgi. W ten sposób tu i ówdzie powstały zbiory prywatne — dziś tak bardzo cenne, rejestrowane na bieżąco — prawa diecezjalnego. Niektóre z nich zachowały się, stanowiąc ważne źródła poznania ustawodawstwa partykularnego omawianego okresu. Przykładem takich kolekcji może być „Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej i reskryptów rządowych od d. 14 września 1863 roku”, pochodząca z parafii Baboszewo w dekanacie płońskim.⁵⁹

W trosce o należytą znajomość przepisów diecezjalnych, mając na uwadze fakt lekceważenia przez wielu proboszczów wspomnianych wyżej nakazów

⁵⁶ T. 1—4, wyd. ks. W. Wargawski, Warszawa 1785.

⁵⁷ Dlatego teksty rękopiśmienne niektórych aktów prawnych wpisane do „episcopaliów” wykazują różnicę w stosunku do tekstu drukowanego w „Rozrządzeniach”. Zob. M. Grzybowski, Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego..., s. 7.

⁵⁸ Tak np. biskup Wincenty Teofil Popiel w swoim liście pasterskim z 28.VIII.1863 r. wyraźnie wspomina o tym wpływie. Zob. ADP, Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej i reskryptów rządowych od dn. 14 września 1863 r., bez sygn., s. 18.

⁵⁹ ADP, bez sygn. (j.w.). Zbiór ten, obejmujący lata 1863—1905, posiada na początku cenny spis treści lecz jedynie w odniesieniu do dokumentów do r. 1894.

władzy diecezjalnej, biskup Kacper Borowski wydał 29.II.1884 r. odezwę,⁶⁰ w której poleca, aby rządcy parafii zaprowadzili odtąd specjalną księgę oprawną, do której winni wpisywać wszelkie rozporządzenia władzy diecezjalnej otrzymywane drogą kurendy z konsystorza przez pośrednictwo dziekanów. Księga ta, zaznaczył biskup, miała nosić tytuł: „Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej i reskryptów rządowych”. Jednocześnie prawodawca diecezjalny zobowiązał dziekanów do nadzoru nad realizacją tego polecenia oraz rocznej kontroli tych kolekcji: czy są faktycznie prowadzone i czy wpisuje się do nich wszystkie rozporządzenia. W oparciu o dostępny materiał źródłowy trudno powiedzieć, czy tego rodzaju zbiory upowszechniły się.⁶¹ W cyrkularzu z 16.II.1891 r. biskup M. Nowodworski przepisał następnie specjalny sposób kolportażu przez dziekanów cyrkularzy wysyłanych z konsystorza.⁶²

Na podstawie materiału ustawodawczego, zawartego w dziewiętnastowiecznych rozporządzeniach, okólnikach i cyrkularzach ks. Adam Pęski przygotował rodzaj zbioru obowiązującego prawodawstwa diecezjalnego i opublikował go pod tytułem „Najnowsze prawodawstwo diecezjalne płockie” — w „Wiadomościach Pasterskich” z 1905 r.⁶³ Jakkolwiek zbiór ma charakter prywatny, to jednak odegrał dużą rolę podczas kodyfikacji prawa diecezjalnego dokonanej w następnym roku przez biskupa Apolinarego Wnukowskiego. Zgromadzony materiał ustawodawczy autor podzielił na trzy części: 1. prawo sakramentalno-liturgiczne; 2. głoszenie słowa Bożego; 3. życie i obyczaje duchowieństwa oraz zarząd diecezji. Ustawy pochodzą w większości od wzmiankowanych już biskupów Borowskiego i Nowodworskiego, przejawiających bardziej ożywioną działalność legislacyjną.

Należy dodać, że niekiedy władza diecezjalna ogłaszała swoje rozporządzenia w organach zastępczych, takich jak : „Przegląd Katolicki” czy „Mazur”.

3. ŹRÓDŁA POZNANIA PRAWA DIECEZJALNEGO OD 1906 R.

Sytuacja Kościoła w Królestwie Polskim uległa znacznej poprawie, gdy 17.IV.1905 r. car Mikołaj. ogłosił najwyższy ukaz imienny wprowadzając zasadę

⁶⁰ ADP, Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej i reskryptów rządowych od roku 1884, bez sygn., n. 405 (strony bez numeracji).

⁶¹ Przykładem może być przechowywana w ADP Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej... (j.w.), pochodząca z parafii Ciemnowo w dekanacie ciechanowskim, zawierająca akty prawne biskupów z lat 1884—1907; Niektóre zbiory nosiły tytuł: „Zbiór rozporządzeń biskupich”, np. kolekcja pochodząca z parafii Szczutowo w dekanacie sierpeckim, przechowywana w ADP, bez sygn., obejmująca lata 1897—1918.

⁶² Dziekan otrzymawszy z konsystorza cyrkularz winien przesłać go wraz ze swoją odezwą i wskazaniem kolejności, w jakiej przesyłka ma docierać do poszczególnych parafii — w zamkniętej torbie, do której klucz posiadał każdy proboszcz w dekanacie. Otrzymany taką drogą cyrkularz konsystorski każdy proboszcz obowiązany był wpisać jego treść — w formie odpisu — do specjalnej księgi rozporządzeń diecezjalnych najpóźniej w ciągu doby od otrzymania przesyłki i wysłać go następnie do kolejno wyznaczonej parafii z podaniem na odezwie dziekańskiej daty przyjęcia i odesłania. Cyrkularz należało przy tym chronić przed zniszczeniem, dodawanie wszelkich uwag lub dopisków w jego tekście było zakazane. Zob. ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 397.

⁶³ A. Pęski, Najnowsze prawodawstwo diecezjalne płockie, „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) 664—670; 11 (1905) 724—730; 12 (1905) 783—790.

tolerancji religijnej oraz znosząc szereg dotychczasowych ograniczeń w działalności kościelnej. Te nowe warunki, w szczególności wprowadzenie wolności zjazdów duchowieństwa i ograniczenie cenzury państwowej, otworzyły pewne możliwości także na polu ustawodawczym. Można więc było myśleć już nie tylko o wydawaniu — jak dotąd — doraźnych ustaw i zarządzeń, lecz także o tak pożądanym kodyfikacji całości prawa diecezjalnego. Zamiar ten zrealizował biskup Apolinary Wnukowski (1904—1908) ogłaszając 2.VII.1906 r. zbiór pod nazwą „Leges dioeclesanae”⁶⁴ otwierający nową epokę w historii źródeł ustawodawstwa diecezjalnego.

Sprawa kodyfikacji była potrzebą ważną i pilną. Sam biskup Wnukowski stwierdził wkrótce po objęciu rządów diecezją, iż z jednej strony w prawie diecezjalnym istnieją poważne luki, z drugiej zaś, na skutek zmienionych warunków życia i okoliczności, wiele norm pochodzących z dawnego prawa straciło już na aktualności.⁶⁵ Należy wspomnieć, że już jego poprzednik biskup Jerzy Szembek uskarżał się — w odezwie skierowanej do duchowieństwa diecezji 4. IX. 1903 r. — na niedogodności płynące z braku jednolitości w wielu kwestiach prawnych. Chcąc temu zaradzić i uporządkować prawo diecezjalne poczynił nawet pewne prace przygotowawcze wyznaczając m.in. osiem komisji celem zgromadzenia materiałów do zamierzonej kodyfikacji.⁶⁶ Z pewnością więc praca podjęta przez Szembeka, a przezeń nie ukończona, ułatwiła biskupowi Wnukowskiemu przeprowadzenie dzieła kodyfikacji, zainicjowanego przezeń formalnie 23.XII.1905 r.⁶⁷ Nie nawiązuje on wszakże wprost do prac przygotowawczych Szembeka.

Promulgowana przez biskupa Wnukowskiego 2.VII 1906 r. kodyfikacja „Leges dioeclesanae”, przeprowadzona „ad instar synodi”,⁶⁸ weszła w życie w dniu jej ogłoszenia.⁶⁹ Był to więc pierwszy — formalny i urzędowy — zbiór prawa diecezjalnego od czasów ostatniego synodu diecezjalnego odbytego przez biskupa Załuskiego w 1733 r. Jakkolwiek ani we wstępie, ani w zakończeniu dokumentów prawodawca diecezjalny nie dodaje żadnej klauzuli na temat charakteru ekskluzywnego zbioru, to jednak z uwagi na to, że obejmuje on całokształt spraw diecezjalnych, można mu taki charakter przypisać. Moc obowiązującą kolekcja zachowała aż po 1927 r., kiedy to odbył się kolejny synod diecezjalny.

Całokształt spraw życia kościelnego w diecezji „Leges” ujmują w pięciu częściach: 1. kult Boży; 2. życie kapłanów; 3. akcja katolicka; 4. seminarium duchowne; 5. duszpasterstwo. Wyjątkowo obszernie została potraktowana dzie-

⁶⁴ Leges dioeclesanae Anno Domini 1906 latae, Płock 1906; Szerzej na temat „Leges” zob. T. Goleniewski, Leges dioeclesanae biskupa płockiego Apolinarego Wnukowskiego z 1906 roku. Studium prawno-historyczne, Warszawa 1975 (mps).

⁶⁵ Leges dioeclesanae..., Wstęp biskupa A. Wnukowskiego s. 3.

⁶⁶ ADP, Akta dotyczące korespondencji z konsystorzem i władzami rządowymi od 1903 do 1907 r., bez sygn., n. 107.

⁶⁷ W tym dniu biskup skierował odezwę do duchowieństwa diecezji przesyłając zainteresowanym w osobnych odbitkach szereg kwestii do omówienia na zebraniach dekanalnych i złożenia następnie na ręce dziekanów pisemnych uwag. Zob. „Przegląd Katolicki”, 1906 r., s. 30.

⁶⁸ Ogłoszenie „Leges dioeclesanae” zostało poprzedzone dwudniowym zjazdem (6—7.II.1906 r.) duchowieństwa diecezji. Zob. T. Goleniewski, Leges dioeclesanae..., s. 81.

⁶⁹ Tamże.

dzina życia kapłańskiego,⁷⁰ pozostałe części — poza pierwszą — są bardzo szczupłe, uderza więc tutaj znaczna dysproporcja w ujęciu poszczególnych dziedzin.

Rok 1906 zaznaczył się jeszcze w inny sposób — jako przełomowy — w historii źródeł ustawodawstwa diecezjalnego. Oto biskup Apolinary Wnukowski, z inicjatywy ks. Antoniego Juliana Nowowiejskiego,⁷¹ powołał do życia diecezjalny organ urzędowy pod tytułem „Miesięcznik Pasterski Płocki”. Wspomniany organ urzędowy został erygowany 5.III.1906 r., jego potrzebę, jak zaznaczył w okolicznościowej odezwie do duchowieństwa biskup Wnukowski, odczuwało się już od dawna.⁷² Odtąd zamieszczane na jego łamach rozporządzenia uznano za prawnie promulgowane ustawy rządców diecezji. Taki stan rzeczy pozostaje zresztą aktualny i obecnie.

Poszczególne numery miesięcznika zaczęto od razu wysyłać kapłanom diecezji z obowiązkiem uiszczenia prenumeraty rocznej.⁷³ Abonament obligatoryjny tego organu przez poszczególnych rządców parafii oraz wszystkich kapłanów diecezji, a także nakaz kompletowania i składania oprawionych roczników w kancelariach kościołów parafialnych, kościołów filialnych oraz w seminarium duchownym został wprowadzony dopiero przez biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego w 1909 r.,⁷⁴ przypomniano o tych obowiązkach w roku następnym.⁷⁵ W tym okresie administracja miesięcznika przesyła jeszcze — na początek każdego roku — roczniki już oprawione za poprzedni rok tym kancelariom, które ich nie posiadały. Chodziło m.in. o wdrożenie duchowieństwa do zapoznawania się na bieżąco z biskupimi listami pasterskimi, odeszwami oraz rozporządzeniami władzy diecezjalnej. Z czasem powracano znów do przypomnienia wspomnianego zarządzenia biskupiego.⁷⁶

Pierwotny podtytuł „Miesięcznika Pasterskiego Płockiego” — „Organ duchowieństwa diecezji płockiej” — uległ w 1951 r. modyfikacji na „Organ Kurii Diecezjalnej Płockiej”, zaś w sierpniu 1964 r. na „Organ urzędowy diecezji płockiej”. Początkowo rozporządzenia władzy diecezjalnej zamieszczano w dziale „Nowiny”, od 1910 r. — pod hasłem „Rozporządzenia diecezjalne”, czasem jako „Rozporządzenia biskupie”, zaś od 1965 r. — w dziale zatytułowanym „Biskup Ordynariusz Płocki”.

W okresie II wojny światowej oraz okupacji niemieckiej, gdy wydawanie „Miesięcznika Pasterskiego Płockiego” było niemożliwe (1939—1945),⁷⁷ władza diecezjalna ogłaszała swoje rozporządzenia w organach zastępczych pisanych na maszynie, częściej jednak przekazywała je w formie ustnej. Rozporządzenia administratora apostolskiego diecezji ks. Stanisława Figielskiego (1942—1946) za okres od lutego do września 1945 r. — w liczbie 22 — zostały następnie

⁷⁰ *Leges dioeceseanae...*, s. 19—58.

⁷¹ W. Jezusek, *Czterdziestolecie 1906—1946 „Miesięcznika Pasterskiego Płockiego”*, MPP 35 (1946) 120.

⁷² MPP 4/1909/1—2.

⁷³ Zob. Odezwę redakcyjną z 1906 r., MPP 1/1906/2—3.

⁷⁴ MPP 4/1909/170.

⁷⁵ MPP 5/1910/28.

⁷⁶ Zob. np. MPP 52/1967/137.

⁷⁷ Ostatni numer przed wybuchem wojny ukazał się za miesiąc sierpień (1939 r.), po wojnie zaś wznowiono edycję od numeru za miesiąc czerwiec 1946 r.

ogłoszone w pierwszym z powojennych numerów (VI—IX, 1946) wymienionego wyżej organu urzędowego.⁷⁸

Źródłem poznania prawa diecezjalnego w omawianym okresie jest opublikowany w 1914 r. „Zbiór cyrkularzy i rozporządzeń państwowych w różnych czasach wydawanych oraz rozporządzeń, różnych wskazówek i wyjaśnień prawnych Ordynariatu Płockiego zebranych pod wspólne tytuły i w jedną całość”. Kolekcja, ułożona — gdy chodzi o rozporządzenia władzy diecezjalnej — w oparciu o materiał zawarty w „Miesięczniku Pasternkim Płockim”, często cytowanym, posiada charakter prywatny.⁷⁹ Miała ona na celu, jak zaznacza jej anonimowy autor, ułatwienie duchowieństwu zorientowania się w całokształcie obowiązujących norm prawa państwowego oraz diecezjalnego.⁸⁰ Materiał ustawodawczy został przedstawiony w następujących rozdziałach: 1. kwestie zasadnicze; 2. wiara; 3. seminarium; 4. neoprezbiterzy; 5. karność duchowieństwa; 6. beneficja i urzędy; 7. uposażenie duchowieństwa; 8. fabryka kościelna — fundusze i koszta; 9. kult; 10. nauczanie i szkolnictwo; 11. akcja katolicka i duszpasterstwo; 12. klasztory; 13. parafia; 14. kancelaria parafialna; 15. śpiew i organiści. Pod wymienionymi tytułami w zbiorze są zamieszczone zarówno rozporządzenia władzy diecezjalnej, jak i państwowej. Gdy chodzi o akty prawne tej pierwszej, to zbiór w zasadzie nie wychodzi wstecz poza rok 1906, punkt więc wyjścia stanowią tutaj często normy zawarte w „Leges dioeclesanae”.

Ważny moment w historii źródeł prawa partykularnego diecezji płockiej stanowiły dwa synody diecezjalne odbyte przez biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego (1908—1941): w 1927 r. i w 1938 r. Na ich zwołanie pozwoliły warunki, w jakich po odzyskaniu w 1918 r. niepodległości znalazł się Kościół w Polsce. Promulgowany zaś w 1917 r. Kodeks Prawa Kanonicznego stwarzał dodatkową okoliczność przeprowadzenia kodyfikacji dotychczasowego prawa diecezjalnego. Owocem obrad obydwu synodów są odnośne zbiory statutów zawierające kodyfikację ustawodawstwa partykularnego.

Synod obradujący w dniach 20—22.IV.1927 r., zapowiedziany na cztery lata wcześniej⁸¹ i starannie przygotowany, stanowił okazję do promulgowania zbioru prawa diecezjalnego.⁸² Całość obejmująca 215 statutów została usystematyzowana w porządku przyjętym w Kodeksie Prawa Kanonicznego. Ponieważ nie doszło do wydania ustaw z zakresu prawa procesowego, przeto czwarta księga zbioru została poświęcona prawu karnemu. Poszczególne księgi dzielą się na części, te zaś na tytuły. Jedynie księga I i IV nie zawierają podziału na części, ta ostatnia składa się przy tym zaledwie z dwóch statutów. Na końcu kolekcji, w formie dodatków — stanowią i one bardzo istotne źródło poznania prawa diecezjalnego — załączono 22 dokumenty, pisma i wzory odnoszące się do różnych dziedzin, w większości do funkcjonowania bractw i stowa-

⁷⁸ MPP 335/1946/ cztery pierwsze nienumerowane strony włączone do całości numeru.

⁷⁹ Wskazuje na to m.in. dodanie na pierwszej stronie przez wydawcę: „wydanie nieurzędowe”.

⁸⁰ Płock 1914.

⁸¹ MPP 18/1923/189; Zob. także Oędzie biskupa A. J. Nowowiejskiego do duchowieństwa diecezji z 24.VI.1924 r., tamże; Szerzej na temat synodu zob. I. Antosiak, Synody diecezjalne arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego z roku 1927 i 1938. Studium historyczno-prawne, Warszawa 1968 (mps).

⁸² Constitutiones XL — mae synodi dioeclesanae... (j. w.).

rzyszeń kościelnych. Oto ich tytuły: podział dochodu z gruntu kościelnego pomiędzy ustępującymi proboszczami, instrukcja dla księży wizytatorów nauczania religii, formularze dotyczące ksiąg metrykalnych, wzór testamentu własnoręcznego, statut Stowarzyszenia Najświętszego Sakramentu, statut Stowarzyszenia Nauczania Chrześcijańskiego, statut Stowarzyszenia Pacholąt Najświętszego Sakramentu, statut Bractwa Różańcowego, statut Unii Żywego Różańca, dekret z 28.VIII.1910 r. „*Quam singulari*” (w języku polskim), protokół egzaminu przedślubnego, badanie wolnego stanu (instrukcja), deklaracja przedślubna dla małżeństw mieszanych, regulamin dla organistów — chórmistrzów, wysokość opłat tzw. *iura stolae*, rozkład 40-godzinnego nabożeństwa, wzór protokołu tradycyjnego, budżet kościoła, budżet beneficjata, sprawozdanie rządców kościoła w sprawie dochodów i rozchodów, statystyka parafii (wzór), dekret aprobacyjny biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego.⁸³

Statuty synodu wracają często do „*Leges dioecesanae*” z 1906 r., z drugiej jednak strony widać w nich dużo postanowień nowych, nawiązujących do Kodeksu Prawa Kanonicznego.⁸⁴

Synod z 14.VI.1938 r., zwołany w myśl Kodeksu Prawa Kanonicznego⁸⁵, a także w trosce o dostosowanie prawa diecezjalnego do przepisów synodu plenarnego z 1936 r.,⁸⁶ przyczynił się do kolejnej kodyfikacji prawodawstwa diecezjalnego. Ogłoszony wówczas zbiór⁸⁷ składa się z 225 statutów ułożonych i tutaj według systematyki kodeksowej przy czym brak w kolekcji ustaw z zakresu prawa procesowego. Dwa statuty z prawa karnego włączono — jako odrębną część — do księgi III. Księga II i III składają się z części, te zaś z tytułów. W cennych dodatkach do kolekcji znalazło się 25 następujących dokumentów: instrukcja o przekazywaniu i odbiorze majątku kościelnego przy zmianie proboszcza, wzór protokołu tradycyjnego, instrukcja dla Rad Parafialnych w sprawie zarządu majątkiem kościelnym, statut cmentarny, wysokość opłat tzw. *iura stolae*, formularze dotyczące ksiąg metrykalnych, regulamin prowadzenia parafialnych ksiąg rachunkowych, regulamin dla organistów, instrukcja o konferencjach dekanalnych, instrukcja o wizytacji diekańskiej, instrukcja dla księży wizytatorów nauki religii w szkołach powszechnych, rozkład 40-godzinnego nabożeństwa, dekret „*Quam singulari*”, dekret z 20.XII.1905 „*Quam primum*” (w języku polskim), protokół egzaminu przedślubnego, badanie wolnego stanu, wzór prośby o dyspensę od przeszkody małżeńskiej, wzór deklaracji przedślubnej dla małżeństw mieszanych, statut Stowarzyszenia Nauczania Chrześcijańskiego, statut Stowarzyszenia Przenajświętszego Sakramentu, statut Krucjaty Eucharystycznej, statut Bractwa Różańcowego, statut Unii Żywego Różańca, wzór własnoręcznego testamentu kapłana, dekret aprobacyjny biskupa Nowowiejskiego.⁸⁸ Na początku zbioru opublikowano wspomnianą wyżej odezwę biskupa z 9.II.1938 r. w sprawie zwołania synodu oraz dekret nominacyjny dla egzaminatorów synodalnych, proboszczów konsultorów i sędziów synodalnych.

⁸³ Tamże, s. 49—126.

⁸⁴ I. Antosiak, *Synody diecezjalne...*, s. 51—58.

⁸⁵ Kan. 356 K.P.K.

⁸⁶ Zob. Odezwa biskupa A. J. Nowowiejskiego do duchowieństwa diecezji z 9.II.1938 r., MPP 33/1938/93.

⁸⁷ *Statuta XLI — mae Synodi Dioecisanae Plocensis anno MCMXXXVIII, die nempe 14 Iunii in basilica cathedrali celebratae, Plociae 1938, in 80.*

⁸⁸ Tamże, s. 53—164.

Statuty z 1938 r. wniosły niezbędne poprawki i modyfikacje do tekstu uchwał synodalnych z 1927 r. w związku z tym, że polski synod plenarny z 1936 r. uchylił moc obowiązującą wszystkich przepisów diecezjalnych sprzecznych z uchwałami tegoż synodu.⁸⁹ Te nieliczne statuty, które nie wymagały zmiany pozostawiono w tym samym brzmieniu zmieniając jedynie numerację.⁹⁰

Z inicjatywy biskupa Bogdana Sikorskiego bieżące rozporządzenia władzy diecezjalnej zaczęto od 1965 r. ogłaszać w rozpisywanym na maszynie w Kurii Diecezjalnej „Okólniku Kurii Diecezjalnej”.⁹¹ Chodziło w tym przedsięwzięciu o możliwie najszybsze zapoznanie duchowieństwa diecezji z aktami prawnymi ordynariusza miejsca, ich bowiem ogłaszanie w organie urzędowym „Miesięcznik Pasterski Płocki” związane jest niekiedy ze znacznym wpływem czasu. Kuria Diecezjalna wysyła okólniki do dziekanów z gotowymi już egzemplarzami dla księży proboszczów danego dekanatu. Do dziekanów należy z kolei niezwłoczne przekazanie maszynopisu tym ostatnim. Proboszczowie są zobowiązani do zapoznania z zawartością okólników swoich księży wikariuszy. Rozporządzenia biskupie zamieszcza się w dziale „Biskup Płocki”, zaś uwagi, noty, przypomnienia itp. Kurii Biskupiej są podawane w dziale „Kurii Diecezjalnej”. Okólniki Kurii nie posiadają swojej stałej częstotliwości ukazywania się, są redagowane w zależności od potrzeby, przeciętnie wychodzą cztery numery w miesiącu. Większość rozporządzeń władzy diecezjalnej zawartych w okólnikach zostaje następnie — w swoim czasie — ogłoszona w organie urzędowym.

Początkowo okólniki były sygnowane przez wikariusza generalnego, od kilku zaś lat podpisuje je kanclerz Kurii, jej wicekanclerz lub jeden z notariuszy. Wypada jeszcze nadmienić, iż rządcy parafii są zobowiązani do kompletowania poszczególnych okólników w roczniki w sposób trwały, co objęte jest kontrolą podczas wizytacji biskupich i dziekańskich.⁹²

Również okólniki Referatu, a później Wydziału Duszpasterskiego Kurii Diecezjalnej wydawane od 1946 r., stanowią cenne źródło poznania prawa partykularnego diecezji, gdyż niejednokrotnie władza diecezjalna ogłaszała w nich swoje zarządzenia. Okólniki te, wysyłane również w maszynopisie do dziekanów z obowiązkiem przekazania ich poszczególnym proboszczom, ukazywały się początkowo pod tytułem „Teczka Duszpasterska”, niekiedy nosiły nazwę „Komunikaty Duszpasterskie” lub „Teka Duszpasterska”, innym znów razem redagowano je pod nazwą „Rozporządzenia Duszpasterskie”. Od 1964 r. wrócono do tytułu pierwotnego „Teczka Duszpasterska”. Biuletyn ten, podobnie jak wyżej omówiony, wydawany jest nieregularnie, w zależności od potrzeb, przeciętnie ukazuje się kilkanaście razy w roku. Sygnuje go dyrektor Wydziału Duszpasterskiego Kurii Diecezjalnej. Istnieje obowiązek kompletowania w kancelariach parafialnych poszczególnych roczników „Teczki Duszpasterskiej”.⁹³

W latach 1946—1964 ordynariusz płocki promulgował niekiedy swoje za-

⁸⁹ Uchwały I Polskiego Synodu Plenarnego odbytego w Częstochowie w dniach 26—27.VIII.1936 oraz Orędzie Episkopatu Polski w sprawie uchwał Synodu, Poznań 1938, s. 29 (uchwała 3 § 2); Zob. I. Antosiak, Synody diecezjalne..., s. 69—72.

⁹⁰ Tamże, s. 72 i 78.

⁹¹ Okólnik wydaje Kuria Diecezjalna oznaczając poszczególne biuletyny numeracją ciągłą za dany rok.

⁹² Zob. Przypomnienie Kurii Diecezjalnej w sprawie „Miesięcznika Pasterskiego Płockiego” i „Okólnika Kurii Diecezjalnej”, MPP 52/1967/137.

⁹³ Tamże.

rządzenia przez wysyłanie do dziekanów specjalnych okólników pod różnymi tytułami, zwłaszcza w latach 1953—1956, gdy nie ukazywał się „Miesięcznik Pasterski Płocki”.

Cennym zbiorem znacznej części prawa diecezjalnego z ostatnich lat (1961—1970) jest kolekcja ks. Tadeusza Pieronka, zamieszczona w serii wydawniczej pt. „Prawodawstwo Kościoła w Polsce, ustawodawstwo diecezjalne”, t. 2, z. 3, Warszawa 1974.⁹⁴ Przynajmniej ona rozporządzenia ordynariuszy płockich opublikowane w „Miesięczniku Pasterskim Płockim”, uwzględni także normy wydane dla diecezji płockiej przez Prymasa Polski na mocy szczególnych uprawnień.

4. WNIOSKI I POSTULATY

Szkicowe tylko omówienie podstawowych źródeł poznania partykularnego ustawodawstwa diecezji płockiej upoważnia do stwierdzenia, iż w ciągu przeszło 900-letniej historii diecezji, a tym samym historii jej ustawodawstwa, szczególnie ważny odcinek stanowi ustawodawstwo synodalne, rozwijające się przede wszystkim do 1733 r. Wiele pomników tego ustawodawstwa, poczynwszy od pierwszego ze znanych zbiorów — kodyfikacji Jakuba z Korzkwi z 1423 r., obejmującej swym zakresem przynajmniej część uchwał synodalnych z 1398 r., zachowało się. Większość z nich została opublikowana drukiem, niektóre doczekały się nawet dwóch edycji. Tekst jednego synodu (1698 r.) został odnaleziony w ostatnich latach, teksty jednak wielu jeszcze synodów pozostają ciągle nieznanne, z czego bynajmniej nie wynika, że nie zachowały się. Wypada czynić dalsze poszukiwania, pożyteczne byłoby również zajęcie się edycją tekstów synodów jeszcze nie opublikowanych. Te oraz inne dezyderaty badawcze w zakresie ustawodawstwa synodalnego zgłoszono już w innej publikacji.⁹⁵

Okres od 1733 r. do 1906 r. pozostaje najuboższym w pomniki ustawodawstwa diecezjalnego, a to z uwagi na wzmiankowane wyżej momenty uwarunkowań historycznych. Jest to jednak epoka interesująca. Nie poprzestając na tym, co udało się zarejestrować, należałoby podjąć tutaj bardzo szczegółowe badania, które — być może — ujawniłyby jeszcze niejedną szczegółową sprawą pozostającą m.in. to, dlaczego autor prywatnego zbioru z 1905 r., wieńczącego niejako cały okres, o którym mowa, sięgnął do rozporządzeń władzy diecezjalnej pochodzących wyłącznie z ostatnich dziesięcioleci lat XIX w.

Zarysowany wyraźnie cezurą a quo (1906 r.) kolejny okres w historii źródeł prawa diecezjalnego jest stosunkowo bliski, a przez to bardziej uchwytny i czytelny. Dominuje w nim — mimo wszystko — ustawodawstwo synodalne (synody z 1927 r. i 1938 r.), wyrosłe przede wszystkim na gruncie starannie przygotowanej kodyfikacji biskupa Wnukowskiego z 1906 r., zainicjowanej i przeprowadzonej zresztą „ad instar synodi”.

Dostępny materiał źródłowy stanowi zachętę do dalszych badań nad samą zawartością źródeł poznania prawa diecezjalnego. Interesujące byłoby m.in. prześledzenie ewolucji partykularnych norm prawnych na odcinku wielu instytucji z uwzględnieniem wpływów treści ustawodawczych kolekcji wcześniejszych na późniejsze. Ważne byłoby także przebadanie stosunku tych norm do

⁹⁴ s. 17—106.

⁹⁵ W. Góralski, *Ustawodawstwo synodalne...*, s. 185—186.

przepisów prawa powszechnego oraz prawa synodalnego prowincjonalnego i kolekcji tego prawa. Można więc tutaj mówić — jeśli wolno użyć tego określenia — o badaniach nad ustawodawstwem diecezjalnym w jego wymiarach zarówno wertykalnych, jak i horyzontalnych. Rezultaty tego rodzaju eksploracji mogłyby niewątpliwie ukazać ważniejsze kierunki rozwoju ustawodawstwa diecezjalnego, a także jego ewentualną specyfikę na wielu odcinkach życia diecezjalnego. Zachodzi zatem potrzeba studiów monograficznych nad poszczególnymi instytucjami i strukturami ukazanymi przez źródła ustawodawstwa na przestrzeni wieków, jak również studiów porównawczych, które by pogłębiły znajomość tego, co w prawie diecezjalnym zasługuje na miano oryginalnego.

Zasygnalizowane wyżej najważniejsze tylko postulaty w odniesieniu do badań nad treścią bogatego w normy prawodawstwa partykularnego diecezji dotyczą przeszłości i pod kątem jej bliższego poznania zostały sformułowane. Tymczasem nie należy zapomnieć o wnioskach i dezyderatach zorientowanych, jeśli tak wypada powiedzieć, ku teraźniejszości oraz przyszłości. Gdy chodzi o teraźniejszość, można postawić pytanie: co dzisiaj obowiązuje na gruncie prawa diecezjalnego? Odległe już, bo sięgające 1938 r. statuty synodalne w wielu momentach zdezaktualizowały się, na przestrzeni tylu lat — szczególnie od 1964 r. — przybyło cały szereg nowych aktów prawnych władzy diecezjalnej, niejednokrotnie zresztą modyfikowanych i nowelizowanych. W praktyce trudno niekiedy zdecydowanie rozstrzygnąć, jaki przepis w danej sprawie aktualnie obowiązuje. Poza tym poznanie dzisiejszego prawa diecezjalnego wymaga sięgania nie tylko do źródeł drukowanych, ale także powielanych i maszynopisów. Odczuwa się dotkliwie brak zbioru prawa aktualnie obowiązującego. I tu właśnie wypada chyba postulować przygotowanie i wydanie zbioru diecezjalnego prawa partykularnego pochodzącego z okresu od synodu z 1938 r.⁹⁶

Dalsza sprawa to przeprowadzenie rewizji zebranego w ten sposób prawa oraz przygotowanie jego kodyfikacji. Zachodzi potrzeba, zwłaszcza pod kątem przyszłego synodu diecezjalnego — wydaje się, że dopiero po opublikowaniu nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego uda się owocniej i skuteczniej zainicjować to przedsięwzięcie — dokładnego przypatrzenia się dotychczasowemu ustawodawstwu diecezjalnemu i rozumnego ustalenia, co można z niego zaczerpnąć dla przyszłej kodyfikacji i do czego nawiązać, co zaś uchylić, zmienić i co wreszcie wprowadzić nowego. W ten sposób nowy synod diecezjalny, odbyty w dobie Soboru Watykańskiego II, byłby takim synodem pastoralnym, dla którego diecezjalne normy prawne, oparte o nowe ustawodawstwo Kościoła, wyrażające przeciwieństwo teologiczną i pastoralną treść, nie byłyby — jak niektórzy sądzą — czynnikiem hamującym, lecz przeciwnie, umożliwiającym odnowę i rozkwit życia chrześcijańskiego.

⁹⁶ W niektórych diecezjach podjęto ostatnio próby ułożenia zbiorów prawa diecezjalnego. Zob. np. R. Sobański, Prawo partykularne diecezji katowickiej (1922—1971), „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 7 (1974) 29—142.